

El diari personal dels alumnes com a tècnica d'investigació en Educació Física

Álvaro Sicilia Camacho

*Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación
Universidad de Almería*

Paraules clau

investigació educativa, documents personals, diari personal dels alumnes, educació física

Abstract

The article deals with, in a certain vindicative character, the use of a student's diary as a technique of investigation for the understanding and/or modification of the reality of physical education. Three different parts give the text structure. In the first, we analyse the historical evolution of the personal documents as techniques of social investigation. In the second part, we treat the peculiarity of a personal diary as a technique of educative investigation. In this part, we also recognise the current usefulness of the teacher's diary, as a means of reflection of teaching practice, and we enumerate some of the functions that student's diaries can bring to educative investigation. Finally, in the third part of the work, we suggest some practical guidance on the use of this investigational technique. In this way, we justify the diary as an investigational technique, and not only as simple instrument for recording data, as the technical role itself and the personal relationships of the investigator are the key part to achieve true validity and fidelity in the information offered by student. In this last case, we think it wise to finish by pointing out the particular ethical questions which the investigator must take into account, during the starting and developing of this technique.

Resum

L'article aborda, amb un cert caràcter reivindicatiu, l'ús del diari dels alumnes com a tècnica d'investigació per a la comprensió i/o modificació de la realitat de l'Educació Física (E.F.).

Tres parts diferenciades donen estructura al text. En la primera, s'analiza l'evolució històrica dels documents personals com a tècniques d'investigació social. Durant la segona part, s'aborda la particularitat del diari personal com a tècnica d'investigació educativa. En aquest apartat, encara que es reconeix la utilitat actual del diari del professor, com a mitjà de reflexió de la pràctica docent, ens disposem a enumerar algunes de les funcions que poden aportar els diaris dels alumnes en la investigació educativa. Finalment, en la tercera part del treball, se suggereixen algunes orientacions pràctiques sobre la utilització d'aquesta tècnica d'investigació. En aquest sentit, es justifica el qualificatiu del diari com a tècnica d'investigació, i no com a mer instrument de recollida de dades, perquè són el propi paper tècnic i les relacions personals de l'investigador les peces clau per assolir una veritable validesa i fidelitat en la informació oferida per l'alumne. En aquest últim cas, ens sembla prudent finalitzar tot assenyalant les qüestions ètiques particulars que ha de tenir en compte l'investigador, durant l'engament i desenvolupament d'aquesta tècnica.

Naturalesa i evolució històrica dels documents personals com a tècnica d'investigació social

Dins la investigació en Ciències Socials, els documents personals, com a tècnica de recollida de dades, acostumen a ser relegats a un segon o tercer pla, imposant-se en la majoria dels casos la utilització de l'observació de camp i l'entrevista o conversa. Malgrat tot, Blumer (1979) afirma que "qualsevol mètode d'investigació que pugui dir-nos alguna cosa sobre l'orientació subjectiva dels actors humans té dret a ser tingut en compte pels experts". Els documents personals, respecte a aquest tema, tenen prou a dir sobre l'"estructura, dinàmica i funcionament de la vida mental del seu autor", tot mostrant les accions d'aquest "com un agent humà i partícip de la vida social" (Blumer, 1939: 29; a Plummer, 1989: 15).

Unes cartes, retalls de premsa, una història explicada oralment, la literatura sobre fets reals, fotografies, biografies, diaris, una miscel·lània, històries personals, uns paisatges en aquarel·la, pel·lícules, etc., poden ser considerats com a documents personals. La diversitat del seu ús es troba justificada pel fet de servir de tècnica a diferents disciplines, les quals mantenen, paral·lelament, objectius diferents. Així, la història reconstrueix biografies; la sociologia utilitza els documents per inferir estructures socials generals a través de descripcions minucioses de situacions personals; en pedagogia s'explora la dinàmica de situacions concretes a través de les descripcions que fan els protagonistes; en psicologia s'estudia l'individu com subjecte objecte d'estudi; en antropologia s'intenta comprendre els pensaments i formes de vida dels grups que integren una comunitat... (Zabalza, 1991: 81). En l'àmbit de la pràctica de l'aula, la utilització dels documents personals vindrà determinada des d'un enfocament interdisciplinari que traspasa les fronteres acadèmiques de varies àrees de coneixement, i que per al nostre temps, acostuma a concretar-se en l'àmbit de la psicologia, la sociologia i l'antropologia.

En qualsevol cas, tot document personal, independentment de la disciplina en què es pretén utilitzar, manté un punt de vista comú en tractar de mostrar la visió subjectiva del seu autor. Aquesta és la característica principal d'aquest tipus de tècnica. No debades, de les innombrables definicions que s'han aportat dels documents personals (1) sempre acaba destacant-se aquest element de subjectivitat del protagonista. Així, afirma Redfield que *"un document personal o humà és aquell en què les característiques personals i humanes d'algú que és, en algun sentit, l'autor del document troben expressió, de manera que a través d'aquest el lector coneix a l'autor i els seus punts de vista sobre els esdeveniments a què el document es refereix"* (cit. per Gottschalk et al., 1942; a Plummer, 1989: 16).

Pel que fa a l'origen del document personal com a tècnica d'investigació, Zabalza (1991: 81), recolzant-se en Balan, manté

que la seva aparició i desenvolupament han anat paral·lela a la pròpia existència dels enfocaments qualitatius en l'àmbit de les ciències socials; malgrat tot, Plummer (1989) considera que alguns documents, com per exemple el relat d'una vida, no són tan recents com ho pugui ser l'estudi de les ciències socials. Recull per a això diversos antecedents sobre aquesta tècnica, en la qual destaca l'obra *"A history of autobiography in antiquity"* d'en George Mish (1951), la qual contempla de forma extensa la història de l'autobiografia, i arriba a remuntar-se fins l'antic Egipte. Malgrat tot, afirma que fins els inicis de la Il·lustració, els documents personals eren fonamentalment documents d'"esdeveniments memorables", de grans fets, o vides de filòsofs, sense aportar gairebé subjectivitat; encara que han d'esmentar-se algunes obres com les confessions de Sant Agustí, la qual contempla, excepcionalment per a aquest període, reflexions sobre aspectes interiors de l'autor.

Si deixem a part aquests antecedents, per una altra banda poc representatiu del que avui entenem com a document personal, Plummer (1989) ve a situar en el segle XVII els primers indicis del document personal modern. Així, el 1660 Samuel Pepys va escriure les primeres anotacions dels seus diaris, el que ve sent considerat com l'aparició del diari modern com a document específic. De forma semblant, a la fi del segle XVIII, concretament al 1782, Rousseau publica les seves confessions i Goethe la seva obra *"Dichtung und Wahrheit"*, el que ve a contemplar-se com el naixement de l'autobiografia. L'origen de la biografia com a document personal se situa en el Renaixement, encara que la seva especificitat no fos assolida fins l'era Victoriana. Malgrat tot, és des de mitjans del segle XIX, amb l'aparició de les ciències socials quan pren un major interès la comprensió subjectiva dels protagonistes. En aquests inicis per la preocupació de les ciències humanes, és quan William Isaac Thomas i en Florian Znaniecki (1918-1920) posen al descobert, a la ciutat de Chicago, la seva obra titulada *"The polish peasant in Europe and America"* (El camperol polonès a Europa i Amèrica), publicada originalment en cinc

volums amb més de 2.200 pàgines (cf. Plummer, 1989: 8-11).

L'obra de Thomas i Znaniecki ha estat considerada per nombrosos autors com a pionera en la utilització de documents personals dins la investigació en ciències socials (2) (Sarabia, 1985; Yinger i Clark, 1988: 178; Zabalza, 1991: 81; Woods, 1992: 339).

Per aquella època, van ser molt nombroses les crítiques a l'ús que alguns autors realitzaven en les seves obres sobre l'ús dels documents personals. Entre elles, ha destacat les crítiques de Herbert Blumer, sociòleg de l'escola de Chicago i seguidor de les teories filosòfiques de George Herbert Mead. A propòsit de les crítiques plantejades per Blumer, el Social Science Research Council (Consell de Recerques en Ciències Socials) va organitzar el 1938 una conferència per valorar l'estudi *"The polish peasant"*, i en general dels documents personals. Aquesta primera conferència va donar peu a noves valoracions sobre la metodologia iniciada per Thomas i Znaniecki realitzades entre els anys 1939 i 1945. Una d'aquestes valoracions va ser la realitzada per Herbert Blumer el títol de la qual era *"An appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America"* i publicada el 1939 en el Butlletí núm. 14 de la Social Science Research Council. Aquest informe ha estat reproduït al castellà sota el títol *"Notas sobre 'el campesino polaco en Europa y América', de Thomas y Znaniecki"* en l'obra de Blumer (1982) on l'autor manifesta que:

el problema que abordem aquí és, doncs, de la relació entre els materials i la seva anàlisi teòrica. (...) El problema afecta al nucli principal de la temptativa dels autors, i és fonamental en tota investigació social que tracti d'arribar al factor "subjectiu" mitjançant material documental, ja que, en darrer terme, consisteix en saber si és possible efectuar una investigació social de l'experiència subjectiva de manera científica. (pàg. 91)

Des d'aquests moments, l'ús de documents personals en la investigació social no ha estat exempt de crítiques per part d'uns

certs sectors que reclamen un mode únic i vàlid de fer ciència. L'extensa obra de Thomas i Znaniecki, a més a més, no va ser seguida d'altres treballs similars, el que va fer, alhora, que l'ús dels documents personals fos ràpidament oblidat o marginat. Només a Polònia, en reconèixer-se el prestigi de Znaniecki, sembla que l'obra va tenir una major acollida. Durant els anys 1921, 1934, 1936 i 1956 van ser organitzats en aquest país uns cursos sobre els documents personals, cosa que va produir importants treballs escrits. Anys després, un dels informes més influents seria el realitzat per Gordon Allport (1942), qui després de valorar aquesta metodologia, es convertiria en un dels defensors de l'estudi de casos individualitzats aplicat a la psicologia (cf. Plummer, 1989; Yinger i Clark, 1988; Zabalza, 1991) (3).

Tal com afirma Sarabia (1985), l'ús de documents personals s'ha anat reactivant en les últimes dècades, degut parcialment a la diversitat de pràctiques socials i culturals. Com a exemple, l'autor destaca els treballs de Zimmerman i Wieder (1975), on s'han utilitzat diaris que narren les activitats setmanals d'alguns subjectes, des dels quals s'han construït guies d'entrevista i material de discussió per abordar l'estudi de la contracultura californiana. En un cert sentit, els documents personals com a fonts d'informació, van novament reprenent la posició que segons nosaltres mereixen. Respecte a aquest tema, Plummer ha manifestat:

Una important aproximació a la comprensió de la vida humana ha estat persistentment minimitzada, difamada i marginada pels científics socials: pensen que els documents humans són massa subjectius, descriptius i arbitraris per contribuir al progrés científic. Potser tenen raó, i en aquest cas jo argumentaria que el progrés científic no és l'única meta de l'esforç humà, i que els documents personals, amb la seva afecció a la sensibilitat humanista, tenen encara un important paper que accomplir en el progrés humà. Però potser no la tinguin: és possible que el progrés científic en el terreny social depengui realment de la cons-

truïció d'una metodologia que prengui la subjectivitat i les experiències viscudes com a pedra angular, en el qual cas els documents personals han d'acomplir un paper central (1989: 12-13).

El diari com a instrument d'investigació educativa.

La consideració de l'estudiant

Com qualsevol document personal, el diari pot utilitzar-se per a diverses i variades finalitats. Malgrat tot, la seva essència, com havíem avançat, es troba en la importància que concedeix a l'element subjectiu o intern, en la seva connexió amb l'objectiu o extern. En aquest cas, dins de l'àmbit educatiu, el diari de l'estudiant és especialment interessant quan es vol prioritzar la visió o representació subjectiva que l'alumne realitza de l'aula, i en general del món exterior que l'envolta.

El diari, a diferència d'altres documents personals com la biografia i l'autobiografia, pot ser utilitzat amb la pretensió de registrar "el flux immediatament contemporani d'esdeveniments públics i privats que tenen algun sentit per al diarista" (Allport, 1942: 95; a Plummer, 1989: 20). A través de la seva utilització, marquem l'èmfasi en la recollida diària de les dades immediatament després de l'esdeveniment viscut. Aquestes dues són precisament les característiques principals que distingeix als diaris d'altres documents personals. En aquest sentit, el diari acostuma a mantenir una estructuració en la narració menys deliberada respecte de qualsevol altra forma biogràfica. Respecte d'aquest tema, presenta, precisament per la seva proximitat als fets, menys possibilitats d'error, perquè expressa amb garantia la relació entre els esdeveniments escrits en el diari i les estructures cognitives del seu autor durant el temps en què es van escrivint. D'això, es dedueix que l'ús del diari, durant un temps prolongat, aconsegueix no solament reflectir la visió subjectiva d'un moment particular, sinó comprendre, de forma global, el període de temps

transcorregut durant la realització de tots els diaris. Així, els fragments emmagatzemats dia a dia aconsegueixen formar una veritable unitat de comprensió.

En el camp de les ciències socials, de forma general, podem apreciar una escassa utilització del diari com a tècnica de recollida de dades. Sobre aquest camp, destaquen treballs com els de Bogardus (1926); Cavan (1928); Dharamsi (1979); Howard (1979); Maas i Kyupers (1974); Mowrer (1927); Zimmerman i Wieder (1975), etc. (citats per Plummer, 1989: 21-24). Certament, aquesta tendència ha estat recollida en la investigació educativa, on el seu ús ha estat prioritari en el camp de la formació del professorat (Berk, 1980; Burgess, 1984, 1985; Collins, 1979; Grumet, 1980; Pinar, 1980, 1981; Van Manen, 1975; citats per Zabalza, 1991: 80). De fet, l'ús més estès del diari, dins la investigació educativa, ha estat com a recurs curricular que facilita el procés *reflexiu* del professor. El caràcter de continuïtat fa que el diari es converteixi en un dels instruments preferits per a aquesta tasca. Zabalza, Montero i Álvarez (1986: 300-304) enumeren quatre condicions necessàries perquè el diari aconsegueixi ajudar a la formació del professorat:

- Situar el diari en un context curricular, el que suposa relacionar-lo, i donar-li sentit respecte del conjunt d'activitats que constitueixen el procés de formació del professorat.
- Necessitat d'integrar el referencial i expressiu (V. Jacobson, a Zabalza, 1991: 94-95); és a dir, que el diari contempli components cíclics, narratius, anècdotes, observacions, idees personals, senti-

ments, etc., perquè és el que li dona el seu valor formatiu.

- c) Que el diari no es quedi en quelcom individual. La intercomunicació, el treball posterior entre companys o professors és fonamental.
- d) Durant el procés cal *aprendre* a fer el diari, cosa que no significa despersonalitzar-lo.

Amb aquesta finalitat, White (1988: 186) utilitza els diaris per poder descriure les diverses maneres de registrar les respostes escrites a les experiències vivenciades pels professors durant les pràctiques d'ensenyament; i després utilitzar-les principalment per desenvolupar el diàleg professor-alumne. De forma similar, Kemmis i McTaggart (1988) utilitzen el diari per facilitar el diàleg entre els participants en un curs de formació sobre ensenyament. Igualment, en aquesta línia, han de destacar-se els treballs de Berk (1980); Yinger (1981, 1986); Yinger i Clark (1985); Van Manen (1975) (citats per Zabalza, 1991). En l'àmbit del nostre país, el diari com a instrument de reflexió i aprenentatge del professor ha tingut també un apogeu important, tant en l'àmbit de la didàctica general, com en la seva aplicació a l'estudi de l'E.F. (cf. del Villar, 1993, 1994; Fraile, 1993; Medina, 1995; Pascual, 1994; Porlán, 1988; Porlán i Martín, 1991; Romero, 1995; Zabalza, 1991; Zabalza, Montero i Álvarez, 1986; etc.).

Salvant el seu ús com a instrument de reflexió i formació docent, el diari aplicat per a l'estudi de l'E.F. a penes ha estat desenvolupat. En general, el diari ha estat vist com una eina exclusiva del professor, sigui per anotar la seva pròpia pràctica docent, o també, en menor mesura, per contrastar la informació que li proporcionen els alumnes des d'un altre tipus de tècniques (qüestionari, entrevista o observació) (cf. Porlán i Martín, 1991: 40-43). En alguns casos, els diaris del professor han estat complementats amb un intent de recollir l'opinió i percepció dels alumnes, encara que finalment, dins del context de la investigació, han ocupat un paper secundari, tant en la seva recopilació com en la seva anàlisi (cf. Fraile, 1993). Difícilment pot trobar-se una utilització del

"diari íntim"(4) del i per als alumnes, on prengui importància la seva pròpia reflexió del procés d'aprenentatge, al mateix temps que serveixi de mitjà de reivindicació de la seva *classe treballadora*.

Entre els usos que el diari dels alumnes pot aportar a la investigació educativa, ens sembla interessant destacar els següents:

- 1) El diari, com a document personal, acostuma a contribuir a comprendre amb gran detall els fenòmens humans, contingut principal d'aquest tipus de tècnica. L'objectiu d'estudi, en aquest cas, se centra en el *flux continu i viscut de l'experiència fenomènica històricament situada, amb tota l'ambigüitat, variabilitat, maleabilitat i fins i tot singularitat que normalment implica aquesta experiència*. El diari permet de conèixer la realitat del centre o de l'aula, des de la perspectiva particular que van realitzant els seus agents. Respecte d'aquest tema, si es vol tenir una comprensió de l'aula des de la base de l'experiència que en ella es viu, serà interessant partir de la visió particular que sobre aquesta puguin tenir tant el professor com els estudiants. Des d'aquesta pretensió, el discurs diari de l'alumne cobra un protagonisme d'igual dimensió que el del professor. Si no fos així, ens podríem preguntar: com és possible que algú faci teories, encara que sigui el professor, sobre una situació educativa, o d'un centre en particular, si no coneix el que això significa per a tots els tipus de participants? Amb aquesta qüestió es pot arribar a entendre la cura que cal tenir a l'hora de descriure i explicar la realitat escolar, perquè hom pot caure, sense a penes adonar-se, en el que Denzin ha anomenat la "fal·làcia de l'objectivisme" (cit. per Plummer, 1989: 75); és a dir, el substituir la perspectiva dels subjectes per la d'un mateix, o d'una altra manera, en allò que des de l'antropologia ha estat considerat com una tendència a l'etnocentrisme.

- 2) El diari, si no com a tècnica principal en la investigació, pot utilitzar-se per aprofundir en alguna de les etapes, o bé, sobre una qüestió particular durant tot el pro-

cés de la investigació. Primerament, durant l'exploració, pot ajudar a sensibilitzar l'investigador sobre les qüestions i problemes que abordarà. En ocasions, el diari pot servir com a element per acostar-nos a la vida dels alumnes, i des d'aquesta primera comprensió, construir guies d'actuació per seguir elaborant informació mitjançant altres tècniques, com ara són l'entrevista o el grup de discussió. Una vegada iniciada la investigació, el diari podria servir per complementar la visió més objectiva, presa amb un cert subjectivisme, o si més no observada des del punt de vista dels actors. Finalment, en un procés de teoria i conclusió, el diari pot clarificar les idees, a través de la riquesa de detalls que acostuma a presentar. El diari permet aportar una varietat de descripcions sobre les situacions particulars viscudes, cosa que facilita que el lector pugui imaginar les seves pròpies solucions, o bé, creï les seves pròpies teories, comparant-les amb les que l'investigador presenta de forma oberta. De fet, particular significació acostumen a assolir aquests fragments per als que troben familiars aquestes situacions.

- 3) Una altra funció que pot destacar-se del diari de l'alumne, degut al rol que ocupa, és la seva capacitat per afirmar el valor de la creativitat, la singularitat i els valors humans en el context d'un món salvatge. Fa que no oblidem el caràcter humanista de les accions en el seu sentit més profund. Permet, per tant, sentir a persones que normalment no poden ser sentides per la situació social o estatus que ocupen. Amb això, l'ús del diari personal permet democratitzar la investigació, donant una oportunitat a totes les parts. En una institució com l'escolar, on la realitat pràctica evidencia una clara jerarquització i desigualtat, cobra especial importància aquest instrument, perquè es converteix en una forma de fer arribar la veu dels alumnes; subjectes que per la seva edat, coneixements, experiència, etc., tenen una clara situació subordinada.
- 4) Finalment, el diari pot contribuir a comprendre i guiar l'aprenentatge de l'a-

l'aprenentatge com una situació on es troben implicades dues parts. La reflexió no és un procés exclusiu del professor. Al mateix temps, indagar sobre el coneixement de les idees dels alumnes no és solament qüestió del psicòleg o investigador. Les reflexions dels diaris poden proporcionar al professor una valuosa informació, sobre les concepcions de què parteixen els alumnes a l'hora d'abordar els continguts acadèmics de l'assignatura. Respecte d'aquest tema, poden ser utilitzats amb la mateixa finalitat que vénen sent utilitzades les entrevistes i un altre tipus de tècniques (cf. Cubero, 1993, Pozo, 1993, 1996; Pozo et al., 1992).

Comprendre la realitat de l'E.F. des dels diaris dels alumnes

Els propòsits de la investigació orienten l'ús dels diaris

En més d'una ocasió acostuma a succeir que davant de la proliferació d'una nova tècnica de la qual sentim a parlar, ens deixem portar pel desig de provar totes i cada una de les seves possibilitats, deixant limitats, des d'aquell moment, les intencions d'investigació als capritxos de la tècnica. És precisament per aquesta tendència, per la qual trobem convenient exposar les qüestions d'aplicació dels diaris dels alumnes a un cas concret. En cas contrari, les seves nombroses possibilitats pràctiques ens podrien portar a un nivell important d'abstracció.

Per mostrar la possible aplicació que el diari de l'alumne té per a la investigació educativa, i en allò que respecta a aquest epígraf, ens servirem de les finalitats i propòsits que van guiar l'estudi que nosaltres mateixos realitzem, amb la intenció d'indagar sobre el coneixement escolar de l'estudiant de batxillerat (V. Sicilia, 1997). Concretament, la utilització que en aquest cas realitzem del diari va estar desconnectada de la seva funció formativa i reflexiva, tan pròpia, com

hem vist, d'aquells estudis centrats en la formació del professorat. És un tema de partida que ens sembla significatiu matisar, perquè ha d'entendre's que la finalitat i ús que es pretengui donar al diari condicionarà la manera de moure'ns i interaccionar amb els subjectes que el materialitzen.

Particularment, considerem que utilitzar el diari com a tècnica principal d'investigació interpretativa, pot aconsellar desvincular-lo de la seva utilització com a recurs curricular o *guia per a la reflexió pràctica*. En el nostre treball, partim d'un desconeixement important de l'experiència *fenomènica* dels alumnes, per la qual cosa considerem interessant centrar el nostre esforç en comprendre l'altra cara més oculta del procés d'ensenyament-aprenentatge. El diari, en aquest sentit, persegueix ajudar a comprendre l'aula d'E.F. des de la pròpia subjectivitat dels alumnes. No es tractava de sondejar, guiar o fer preguntes, com podria ser en aquells casos que, coneixent el que es trobarà, s'intenta focalitzar i aprofundir en unes o altres qüestions de la realitat. Enfront d'aquesta opció, la nostra actitud va ser la de permetre que l'estudiant expressés lliurement les seves impressions, revelant així el flux i les contradiccions de la realitat subjectiva quotidiana inspirades dintre de l'aula d'E.F. Des d'aquesta pretensió, el diari bàsicament podia aportar informació sobre:

- 1) La manera de pensar habitual dels alumnes en el desenvolupament de les classes d'E.F. i que li fa actuar de forma canviant.
- 2) La realitat global de l'aula des del punt de vista de l'estudiant, entrant així a comprendre els comportaments que es produeixen i la seva diversitat de causes i situacions.

Malgrat tot, acostuma a succeir que davant del desequilibri assolit respecte de la informació proporcionada pel professor, o des de la pròpia realitat d'aquest rol, qualsevol interès sobre els problemes i subjectivitat de l'alumne, pot percebre's com l'acostament a una certa visió crítica cap a la realitat educativa, perquè tal com advertíem anteriorment, el diari pot servir per prestar

atenció a aquelles persones que normalment no acostumen a ser sentides en la dinàmica rutinària de les situacions estudiades. De certa manera, el que intentem manifestar és la idea de que, encara que l'ús del diari de l'alumne per al nostre estudi va tenir els propòsits esmentats, no podem entendre la seva aplicació deslligada de la resta de possibilitats, encara que aquestes no siguin perseguides intencionadament per part de l'investigador o professor. Així, no neguem que, durant la utilització de diaris amb els alumnes, i fins i tot partint de pretensions molt diferents, no s'aconsegueixi un aprenentatge per part dels estudiants quan aquests s'involucren en la seva redacció, doncs, tal com afirma Zabalza, Montero i Álvarez:

El mer fet d'escriure ajuda a estimular la consciència i l'autoanàlisi a través de la introspecció. Significa superar el mer automatisme tècnic i introduir l'acció en un discurs racional analític. Suposa un filtratge cognitiu del comportament narrat i un distanciament respecte a ella. Suposa estructurar, realitzar processos complementaris de síntesi-anàlisi, autoproporcionant feed-back. Al capdavant, el mer fet d'escriure és ja positiu (1986: 301).

De fet, des de la nostra experiència en el treball amb els diaris d'estudiants hem pogut constatar aquests tipus d'aprenentatge, produïts per la reflexió prolongada sobre les seves experiències.

... jo abans mai no m'havia posat a pensar, ni m'havia plantejat res sobre l'E.F., sobre l'exercici, absolutament sobre res; i des que estic fent els diaris, vulguis que no, sempre hi penso, almenys mentre els fas, ja estàs pensant en això (...). Durant la classe d'E.F. no hi penso, em limito a fer, però després dius

què hi posaré, i et poses a pensar i se m'acudeix qualsevol cosa. Jo, per exemple, veig al meu pare o a la meua mare; el meu pare és un home que està sempre assegut, no s'aixeca mai i després no el facis córrer cent metres, perquè és que no aguanta, i coses per l'estil. El meu pare, hi ha moltes coses que no pot fer, que no hi està acostumat. Ara mateix, li dono alguna importància (a l'E.F., no és que tingui l'E.F. com el principal, el primordial, perquè t'enganyaria, però crec que sí que té la seva importància, que no se l'hauria de deixar de banda. (Entrevista-Encarna)

Qüestions metodològiques per a la seva aplicació

Enfront de les entrevistes, el diari es presenta com una tècnica que força menys la intimitat del subjecte, permetent una autonomia davant de l'investigador o professor. Aquest avantatge pot ser especialment valorat per al cas en què l'interès sigui el de mostrar la representació diària subjectiva i ambigua de cada estudiant. Així, com desenvolupava Yinger i Clark (1988), *"la redacció de diaris és especialment adequada per a l'enregistrament del pensament i del comportament al llarg del temps"* (p. 183), sempre que la seva redacció es porti a terme pròxima als esdeveniments plasmats.

Durant la seva aplicació, és important que de cara a la validesa i fidelitat de la informació recollida, els alumnes no alterin la realitat en narrar-la. Per a això, el que s'aconseixa és poder contrastar les dades del diari amb altres dades obtingudes d'altres tècniques; en general l'observació participant i l'entrevista. Igualment, ha de tenir-se especial cura amb els estudiants seleccionats, de cara a què el fet d'haver de realitzar el diari no variï en excés la seva pròpia manera de pensar, especialment quan aquesta faceta és la que precisament es pretén reflectir. En aquest sentit, Zabalza (1991) acostuma a considerar interessant definir el *"context pragmàtic"*, perquè del contrari, la manera en què l'investigador presenti la realització del diari pot arribar a tenir una gran reactivitat en els alumnes. Respecte d'aquest tema, d'una forma ge-

neral, Jacob (cit. per Yinger i Clark, 1988) ha mantingut que el comportament natural en els alumnes és més probable que succeeixi quan *"el participant defineix l'investigador com un observador neutral o que ocupa un estatus híbrid dins de l'ambient"* (pàg. 183).

El cert és que no existeixen solucions universals per assegurar la validesa i fidelitat de la informació dels diaris. Lluny de ser un mer instrument de recollida de dades, el diari ha d'entendre's com una tècnica d'investigació qualitativa. Per això, l'ús del diari dels alumnes ha de ser entesa com un procés de reflexió continu, des que l'investigador proposa als estudiants la realització dels diaris fins que abandona el lloc i s'acomiada d'ells amb els diaris sota el braç. En tot aquest procés, ha d'anar prenent diverses decisions que guïi, d'una banda, els compromisos adquirits amb els estudiants, i per una altra, les qüestions més tècniques que permetin una correcta utilització i posterior ús del diari. Encara que l'estudiant és el que decideix què inclou o no en els seus diaris, aquesta redacció ve, de fet, determinada pel paper que l'investigador jugui, i especialment per les relacions personals que s'estableixin durant tot el procés. Des d'aquesta visió, la forma de seleccionar i proposar als nostres informants la realització d'uns diaris, determinarà la manera d'interpretar el tipus de sol·licitud a què respon quan escriuen el diari. D'una altra banda, aquesta interpretació i acceptació vindrà determinada per la percepció que els alumnes vagin construint sobre el seu paper i el de l'investigador.

En el primer cas, tal com vam avançar anteriorment, la finalitat que donarem al diari marcarà diferents compromisos per part de l'estudiant. Així, un diari de caràcter obligatori, que pretengui recollir les tasques d'aprenentatge i les seves dificultats, per posteriorment ser discutides a la classe, no assolirà el mateix nivell de compromís subjectiu que un diari voluntari, que no hagi de ser compartit per altres companys i serveixi l'alumne per desfegar-se de les situacions estressants de la classe. Reiterem, per tant, la importància de definir prèviament les finalitats per a les quals volem utilitzar el diari

de l'estudiant, perquè és precisament aquesta definició la que ens indicarà la necessitat d'iniciar unes estratègies de relació o d'altres. En qualsevol cas, encara que és aconsellable adoptar fórmules per desvincular-lo d'una valoració acadèmica i social, considerem que aquest tipus d'estratègies assoleix un major interès quan l'ús del diari persegueix una comprensió fenomenològica de la realitat. En aquest últim cas, hem de reconèixer que les promeses de voluntarietat i anonimat, per si soles, no acostumen a ser suficients.

Aquest tipus d'estratègies pot delimitar la percepció inicial que l'alumne té de l'investigador, i des de la qual abordarà la realització del diari. Malgrat tot, hem d'entendre que la percepció de l'estudiant no ve determinada, sinó que més aviat sembla respondre a la construcció que va configurant conforme transcorre la seva interacció amb el medi i els altres. La utilització del diari durant un temps prolongat és aconsellable, com avancem, en la mesura en què permet tenir una visió global del procés, a més a més d'innombrables situacions particulars. Malgrat tot, el seu prolongament permet també que el diari assoleixi una potencialitat, especialment si es construeix en base a un treball que garanteixi el compromís i la confiança amb els alumnes que ens informen. En aquest últim cas, acostuma a ser útil transmetre la sensació a l'estudiant de què pot tranquil·lament escriure els diaris com si ningú anés a llegir-los. Lògicament, transmetre i situar en aquest nivell de confiança la relació mantinguda amb els alumnes fa que adquireixi gran interès les qüestions ètiques que guien aquest tipus de compromís. A aquesta qüestió dedicarem precisament les nostres últimes línies.

Consideracions ètiques en la utilització dels diaris íntims dels alumnes

Les qüestions ètiques potser han estat un tema poc considerat en la investigació, però de la mateixa manera que es manté un debat en l'àmbit epistemològic, podríem par-

lar en el camp moral d'un enfrontament entre allò que s'anomena "*absolutisme ètic*" i un "*relativisme situacional*". Mentre la primera actitud tracta d'establir uns principis fermes que guïin la investigació social, la segona defensa més la idea que l'ètica ha de ser elaborada creativament en cada situació concreta, evocant un cert *laissez-faire* individualista, sense altra responsabilitat que la pròpia consciència de l'investigador. Independent dels debats que puguin plantejar-se, la discreció, l'honradesa, l'explotació als subjectes, la lleialtat, etc. són principis que tot investigador no ha d'oblidar (cf. Deyhle, Hess i LeCompte, 1992; Plummer, 1989: 155-168).

Particularment, encara que considero que l'ètica és una qüestió omnipresent, que s'expandeix a tots els aspectes de la nostra vida, dins de l'àmbit de la investigació educativa les qüestions ètiques requereixen una consideració prioritària. Respecte d'aquest tema, compartim amb Soltis (1990) la idea que l'educació ha de ser percebuda com una empresa moral, en què no ha de ser sacrificada aquesta última finalitat per objectius més immediats i materials. Precisament, un espai educatiu, on pretenem viure sobre la base d'unes relacions de confiança i interacció amb els subjectes, no pot estar lliure de valors i de consideracions morals i deontològiques. És en aquest tipus de situacions on es requereix cuidar amb especial zel els aspectes ètics, perquè en general es crea, a través de la relació amb els alumnes, una específica situació moral. L'alumne acostuma a mantenir la seva confiança en el professor (o en la persona adulta de l'investigador); d'ell percep unes expectatives legítimes de que serà ensenyat i *manipulat* sense crear-li cap dany, més enllà d'allò que li permeti el seu rol docent.

Sobre aquesta base d'argumentació, creiem que qualsevol utilització dels diaris d'estudiants amb fins d'investigació, requereix plantejar-se com abordarem la qüestió de la publicitat de les dades, en front de la privatització de la informació que ens ha estat encomanada de forma confidencial. Aquesta consideració ètica ha estat expressada a través de l'observació realitza-

da per Agee (1965), qui es pregunta: Amb quin dret pot un acadèmic penetrar en els mons subjectius d'altres éssers humans i informar després al món en general sobre ells? (a Plummer, 1989: 157).

La qüestió ètica d'un major abast que ens suggereix la utilització dels diaris dels estudiants per a la investigació educativa, és precisament la transformació d'un document íntim i privat, com és el diari, en un document públic, com serà l'informe d'investigació que puguem elaborar. Aquesta diferència, ens recorda la distinció que Lincoln i Guba (1985) realitzen entre documents i informes. Mentre els primers acostumen a ser elaborats per raons personals, els segons acostumen a atendre a raons oficials. En aquest sentit, els diaris són utilitzats per ser reconstruïts posteriorment sobre el text de l'informe d'investigació. Per això, el diari íntim de l'estudiant és un document més clos al discurs, i també més difícil de compartir amb tercers; mentre que l'informe d'investigació es troba mediatitzat pels significats oficialment sancionats. A través d'aquest procés, s'utilitzen les veus dels subjectes per donar-li publicitat a unes històries reconstruïdes en l'informe final d'investigació (V. Clandinin i Connelly, 1998). Durant aquest procés, hem d'atendre a la forma en què el text final mostrarà les vides i perspectives dels subjectes. El procés de redacció dels diaris és un procés creatiu en el qual podrem trobar històries inesperades, les quals ens faran qüestionar-nos la construcció final del text. Per intentar donar solució a aquestes qüestions, les estratègies d'anonymat i de negociació són freqüentment utilitzades en la investigació amb diaris.

Amb les garanties d'anonymat, estarem reivindicant la nostra atenció cap a les històries més que cap a les persones que ens les expliquen. L'anonymat ha de ser estès no solament cap a la persona que ens narren les històries, sinó als llocs, institucions o personatges que es vegin compromesos en la narració. Només d'aquesta forma, junt amb la garantia de privacitat i confidencialitat, es podran evi-

tar els danys que el contingut pogués realitzar a terceres persones.

Pel que fa a l'estratègia de negociació, partim de la consideració que el diari ha d'entendre's com multisignificant, en la mitjana en què la seva lectura no produeix el mateix impacte en els lectors, o en lectures realitzades en contextos i moments diferents. S'ha de reconèixer, per aquesta mateixa raó, que el pas que es produeix dels diaris a l'informe d'investigació, es realitza a través d'una selecció i interpretació de l'investigador o autor del document públic final. La selecció dels fragments literals que puguin contemplar-se en aquest document final no deixa de ser multisignificant. Així, l'investigador parteix d'un document personal privat per finalment elaborar un document públic dirigit a una o altra audiència. Ambdós, com a documents personals, es troben destinats a la interpretació que d'ells s'extregui, la qual variarà, segons Blumer (1982), d'acord amb la sensibilitat i experiència que sobre el tema es tingui.

En un cert sentit, els documents humans serveixen al lector d'un informe el mateix que a un investigador, permetent-li familiaritzar-se més estretament amb el tipus d'experiència que està estudiant i formar-se una opinió sobre la naturalesa raonable de les interpretacions proposades. Malgrat tot, aquella opinió variarà segons el tipus de lector; aquells que tinguin facilitat per comprendre als éssers humans i posseeixin ja un profund coneixement de la gent que estudien, podran jutjar millor el tema que els que manquin d'això. És possible que solament el judici dels qui igualin o superin l'investigador en competència i familiaritat amb el tema, serà important en l'avaluació crítica d'un informe. D'altres lectors tindran que sotmetre el seu criteri, en una certa manera, a l'autoritat de l'anàlisi dels documents humans realitzats per l'investigador. (1982: 95)

Malgrat tot, qualsevol tipus d'interpretació no està exempt de manipulació. El diari, en utilitzar el paper en lloc de la paraula parlada, pot mantenir-se guardat, i serà possible la seva separació a través de l'espai i el temps respecte del seu autor, productor o usuari (5). En aquest cas, la seva utilització

durant la redacció de l'informe d'investigació, pot realitzar-se al marge de la interacció amb el subjecte "emic". Tal com ha descrit Hodder (1998), en tot tipus de document existeix sempre un continu estat de tensió entre el text i el context. Així, qualsevol narració que l'alumne expressa al diari, durant les situacions de classe, suposa una captació del passat per ser llegida posteriorment dins de la situació familiar del nostre present. El diari, o part d'ell, pot ser refusat, descartat o alterat, realitzant-se diferents usos al llarg del temps. L'investigador ha de ser conscient de la posició des de la qual pretén donar sentit a les experiències contingudes en els diaris, i això en la mesura en què, com qualsevol discurs, pot ser susceptible de manipulació i alteració. Amb vista a aquesta delimitació acostuma a ser aconsellable l'estratègia de negociació, que lluny de ser entesa com un intent per convèncer a l'alumne dels resultats de la investigació, ha d'observar-se com un respecte humil cap als seus comportaments i pensaments. Per això, la negociació pot servir per separar, de cara al lector, la interpretació que pot ser atribuïda als alumnes de què ha estat reconstruïda pel propi investigador.

Notes

- (1) Vegi's MERCADÉ (1986).
- (2) Encara que aquesta obra contempla la utilització de fins a cinc tipus de documents personals, la seva fama és especialment atribuïda a l'ús de les cartes i la història personal. L'obra narra la història de Wladek Wisniewski, un polonès emigrat als Estats Units. Per a la seva realització es va recórrer a la narració biogràfica del subjecte, encara que, amb la idea de poder fer teories com les pautes de socialització pròpies del món rural polonès, eren alterades en la nova societat nordamericana, es van utilitzar també cartes escrites entre membres de diferents famílies que vivien en un i altre país.
- (3) Per a una comprensió de la repercussió que va arribar a tenir aquesta obra en aquells anys poden contemplar-se les pàgines 45-72 de l'obra de PLUMMER (1989). L'interaccionisme simbòlic va ser desenvolupat a la dècada de 1920 en el si de l'escola de Chicago, on l'obra esmentada va tenir un paper important.

- (4) Durant aquest treball ens referim al diari com a document escrit que recull la subjectivitat del seu autor. No solament es rebutgen en la seva utilització els diaris de navegació, meteorològics, etcètera, que aporten poca informació per a un estudi escolar, sinó que ens apartem també, per a aquest cas, del diari utilitzat com a recurs didàctic, en el qual l'estudiant acostuma a realitzar les tasques i exercicis (normalment en període no lectiu), sobre el contingut acadèmic de la matèria escolar.
- (5) Igual pot succeir amb el text transcrit d'una entrevista. Malgrat tot, s'ha d'advertir que en aquest últim cas partim ja d'una certa manipulació del transcriptor.

Bibliografia

- BLUMER, H. (1982), *El interaccionismo simbólico. Perspectiva y Método*. Barcelona: Hora (Edició original en anglès de 1969).
- CLANDININ, D. J. i CONNELLY, F. M. (1998), *Personal Experience methods*. Dins N. K. Denzin i Y. S. Lincoln (eds.), *Collecting and interpreting qualitative materials* (pàg. 150-179), Thousand Oaks, Ca: Sage.
- CUBERO, R. (1993), *Como trabajar con las ideas de los alumnos* (2a ed.). Sevilla: Díada.
- DEL VILLAR, F. (1993), *El desarrollo del conocimiento práctico de los profesores de Educación Física, a través de un programa de análisis de la práctica docente. Un estudio de casos en formación inicial*. Tesis doctoral. Universidad de Granada.
- (1994), *El diario de los profesores de Educación Física. Un instrumento de investigación y formación docente*. *Revista Española de Educación Física y Deportes*, 4, 20-23.
- DEYHLE, D. L.; HESS, G. A. i LECOMTE, M. D. (1992), *Approaching ethical issues for qualitative researchers in education*. Dins M. D. LeCompte; W. L. Millroy & J. Preissle (eds), *The handbook of qualitative research in education* (pàg. 597-641), San Diego, Ca: Academic Press, Inc.
- FRAILE, A. (1993), *Un modelo de formación permanente para el profesorado de educación física*. Tesis doctoral. Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- HODDER, I. (1998), *The interpretation of documents and material culture*. Dins N. K. Denzin i Y. S. Lincoln (eds.), *Collecting and interpreting qualitative materials* (pàg. 110-129), Thousand Oaks, Ca: Sage.

- KEMMIS, S. i MCTAGGART, R. (1988), *Cómo planificar la investigación-acción*. Barcelona: Laertes.
- LINCOLN, Y. S. i GUBA, E. G. (1985), *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, Ca.: Sage.
- MEDINA CASAUBÓN, J. (1995), *Influencia de un entrenamiento docente basado en el trabajo en grupo durante la formación inicial del profesorado de Educación Física. Un estudio preliminar*. Tesis doctoral. Universidad de Granada.
- MERCADÉ, F. (1986), *Metodología cualitativa e historias de vida*. *Revista Internacional de Sociología*, 44, 3, 295-320.
- PASCUAL BAÑOS, C. (1994), *Evaluación de un programa de educación física para la formación inicial del profesorado basado en la reflexión*. Tesis doctoral. Universidad de Valencia.
- PLUMMER, K. (1989), *Los documentos personales. Introducción a los problemas y la bibliografía del método humanista*. Madrid: Siglo XXI (Edició original en anglès de 1983).
- PORLÁN, R. (1988), *El pensamiento científico y pedagógico de maestros en formación*. Dins R. Porlán; J. E. García i P. Cañal (comp.), *Constructivismo y enseñanza de las ciencias*. (pàg. 193-203), Sevilla: Díada.
- PORLÁN, R. i MANTÍN, J. (1991), *El diario del profesor. Un recurso para la investigación en el aula*. Sevilla: Díada.
- POZO, J. I. (1987), *La historia se repite: Las concepciones espontáneas sobre el movimiento y la gravedad*. *Infancia y Aprendizaje*, 38, 69-87.
- (1993), "Rosalia, los objetos y las personas". *Cognitiva*, 5, 1, 61-64.
- POZO, J. I.; DEL PUY, M.; SANZ, A. i LIMÓN, M. (1992), *Las ideas de los alumnos sobre la ciencia como teorías implícitas*. *Infancia y Aprendizaje*, 57, 3-22.
- ROMERO, C. (1995), *Incidencia de un programa de formación inicial del maestro especialista en Educación Física en los niveles de reflexión y toma de decisiones sobre la práctica docente*. Tesis doctoral. Universidad de Granada.
- SARABIA, B. (1985), *Historias de vida*. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 29, 165-186.
- SICILIA, A. (1997), *Evolución del conocimiento escolar del estudiante de bachiller en educación física durante una actuación docente orientada hacia la autonomía de la enseñanza*.

- Un estudio de casos. Tesis doctoral. Universidad de Granada.
- SOLTIS, J. F. (1990), The ethics of qualitative research. Dins E. W. Eisner i A. Peshkin (eds.), *Qualitative inquiry in education*. New York: Teachers College Press. .
- WHITE, L. (1988), Redacci3n de diaris com a part del procés d'aprenentatge. Dins S. Kemmis i R. McTaggart (ed.), *C3mo planificar la investigaci3n-acci3n* (pàg. 186-194), Barcelona: Laertes.
- WOODS, P. (1992), Symbolic interactionism: theory and method. Dins M. D. LeCompte; W. L. Millroy i J. Preissle (ed.), *The handbook of qualitative research in education* (pàg. 337-404), San Diego, Ca: Academic Press, Inc.
- YINGER, R. J. i CLARK, C. M. (1988), El uso de documentos personales en el estudio del pensamiento del profesor. Dins L. M. Villar Angulo (dir.), *Conocimiento, creencias y teorías de los profesores* (pàg. 197-224), Alcoy: Marfil.
- ZABALZA, M. A. (1991), *Los diarios de clase. Documentos para estudiar cualitativamente los dilemas prácticos de los profesores*. Barcelona: PPU.
- ZABALZA, M. A.; MONTERO, L. i ÁLVAREZ, Q. (1986), Los diarios de los alumnos de magisterio en prácticas como instrumento de formaci3n profesional. Dins L. M. Villar Angulo (coord.), *Pensamiento de profesores y toma de decisiones*. Sevilla: Servicio de Publicaciones de la Universidad.